

Марценюк Т. О.

ЛГБТ СІМ'Ї В УКРАЇНІ: ВІДТВОРЕННЯ ПАТРІАРХАТУ ЧИ АЛЬТЕРНАТИВА ВЛАДНОМУ ДИСКУРСУ?

У статті досліджено особливості гендерних (сімейних) ролей у приватних відносинах ЛГБТ (лесбійки, геї, бісексуали, трансгендери) пар, ставлення до інституту сім'ї та його певних складових (шлюб і батьківство). Охарактеризовано патріархальні та егалітарні аспекти гендерних ролей, суттєва складова яких – організація домашнього побуту, уявлення про власну сім'ю.

Ключові слова: гендерні сімейні ролі, ЛГБТ пари, ЛГБТ сім'ї, патріархальні відносини, егалітарні відносини.

У традиційній парадигмі організації суспільного життя сім'ю називають важливим елементом соціальної структури суспільства, первинним агентом соціалізації. У широкому аспекті сім'ю розглядають як групу людей, які люблять одне одного та живуть разом. Також серед основних підходів до визначення сім'ї виділяють такі, які на мікрорівні розглядають сім'ю як малу групу, члени якої пов'язані передусім шлюбними або родинними відносинами, спільністю побуту і взаємною відповідальністю; на макрорівні – як соціальний інститут, що виконує суспільно значущі функції (як-от відтворення суспільства, ведення домогосподарства, організація дозвілля тощо). Вважають, що саме сім'я є первинним середовищем гендерно-рольової соціалізації.

Інститут сім'ї зазнав чималої трансформації за останні десятиліття. З'являються та інституціоналізуються нові форми сімейних відносин: співжиття, проживання пари у різних домогосподарствах, одностатеві партнерства та шлюби, поліамурні союзи тощо [10; 12]. У пострадянських суспільствах, в тому числі й українському, після декриміналізації гомосексуальних відносин, актуалізується питання нормалізації та легітимізації союзів людей із різноманітною сексуальною орієнтацією і гендерною ідентичністю.

У 2010 р. Україна підтримала ухвалені Комітетом міністрів Ради Європи рекомендації «Про заходи щодо подолання дискримінації на підставі сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності». У документі країнам-членам Ради Європи рекомендовано низку заходів з удосконалення законодавства та політики для забезпечення прав людини у таких сферах, як трудові відносини, свобода асоціацій і мирних зборів, приватне та сімейне життя, освіта, охорона здоров'я, спорт тощо [11]. Але чи можливо удосконалювати державну політику (зокрема, у сфері приватного, сімейного життя) щодо регулю-

вання тих об'єктів, які є поза увагою держави і дослідницьких інституцій? ЛГБТ (лесбійки, геї, бісексуали, трансгендери) сім'ї залишаються мало вивченим об'єктом у соціальних науках. Їх якщо і досліджують, то лише ЛГБТ спільнота у рамках міжнародних проектів.

Таким чином, мета цієї статті – охарактеризувати результати аналізу гендерних (сімейних) ролей у ЛГБТ парах в українському суспільстві. Емпіричним матеріалом статті є проведені авторкою (у рамках проекту НДО «Інсайт» за підтримки Представництва Фонду імені Гайнріха Бюлля в Україні) у липні–вересні 2011 року глибокі інтерв'ю із сімома ЛГБТ сім'ями із різних регіонів України (центрального, північного, південного), тобто, 14-ма респондентками і респондентами¹. Серед опитаних пар три гомосексуальні чоловічі пари, три гомосексуальні жіночі та одна транссексуальна пара, що складається із гетеросексуальної жінки, одруженої із транссексуалом, який здійснив перехід від жіночої до чоловічої статі. П'ять пар виховують дітей, народжених чи то від попереднього гетеросексуального шлюбу, чи шляхом використання донора або послуги штучного запліднення. Пари мають досвід від 3 до 15 років відносин і спільного життя. Використані у тексті цитати² з інтерв'ю підписані зміненими іменами респонденток і респондентів.

Українська сім'я: погляд держави

У сучасній державній сімейній політиці інституту сім'ї приділяють чималу увагу. В Україні формує і реалізовує державну політику з питань сім'ї Міністерство соціальної політики. До-

¹ Кожну/кожного респондентку/респондента опитували окремо від партнерки/партнера.

² Цитати подаватимуться мовою респонденток і респондентів: українською і російською; також збережено стиль викладу й орфографію респондентів.

цільно з'ясувати, яким постає образ української сім'ї, зокрема, у державних доповідях, які форми сімейних відносин визнає держава (бачить як об'єкт своїх досліджень).

У державній доповіді про становище сімей в Україні за 2000–2009 роки зазначено, що «першим кроком до створення нової сім'ї є шлюб. Від рівня шлюбності населення безпосередньо залежить кількість нових сімей у кожному році» [6, с. 10]. Тобто шлюб – це важлива ознака інституту сім'ї, яка спричиняє легітимацію сім'ї. У згаданій вище доповіді (навіть у змісті) містяться такі поняття, як: сімейні цінності, ціннісна орієнтація на народження дітей, рольові очікування партнерів по шлюбу. Сучасну українську сім'ю за ціннісними орієнтаціями подружжя названо дітоцентриською (адже уся життєдіяльність подружжя спрямована здебільшого на народження і виховання дітей) [6, с. 23].

Разом з тим, зазначено, що «найсуттєвішою особливістю розвитку шлюбно-сімейних відносин на зламі тисячоліть є плюралізація форм шлюбу, різноманітність форм сімейних об'єднань і шлюбних стосунків» [6, с. 12]. Дійсно, у західних суспільствах традиційний шлюб втратив монополію на сімейні відносини. На зміну приходять такі форми, як співжиття (причому як в одному домогосподарстві, так і різних), партнерство (зокрема одностатеве), гомосексуальний шлюб. Авторки доповіді зазначали те, що серед «форм шлюбних об'єднань, які раніше були винятком, зараз є поширеним явищем», обмежуються лише трьома: незареєстрованим шлюбом, дистанційним шлюбом, гостьовим шлюбом. Тобто, у державній доповіді про становище сімей в Україні про існування гомосексуальних і трансгендерних пар не згадується. Цей факт не є випадковим, адже в Україні, як зазначено у черговому звіті ЛГБТ спільноти про власне становище, «не існує ніякої форми для офіційного визнання одностатевих союзів в Україні. Вони не визнаються ні у вигляді офіційного шлюбу, ні у вигляді цивільного шлюбу, доступного для гетеросексуальних пар» [8, с. 48]. Відповідно, ЛГБТ пари не мають пільг, подібних до різностатевих пар: «це стосується питань спадкування майна, опіки над дітьми, не свідчення проти близького родича в кримінальних справах й інших обставин, де враховується партнерство. У тому числі, лесбійки не мають доступу до штучного запліднення, тому що цією можливістю можуть скористатися тільки заміжні жінки» [8, с. 48].

ЛГБТ пари як об'єкт досліджень

Чи не єдине дослідження одностатевих партнерств в Україні було здійснене Центром «Наш світ» в 2008–2009 роках методом поштового та

Інтернет-анкетування¹ [3]. У результатах зазначено: «в Україні, орієнтовно, може проживати від 100 тис. до 200 тис. одностатевих пар» [3, с. 22]. Ще одне подібне (оскільки не підпадає від традиційне уявлення про сім'ю) сімейне об'єднання – трансгендерні пари, чисельність яких також важко оцінити. Очевидно, ЛГБТ сім'ї не живуть ізольовано від гетеросексуальних сімей. Але, оскільки усі форми відносин, які не підпадають під норму гетеросексуальності, залишаються маргінальними у суспільстві, проблематика ЛГБТ сімей мало вивчена.

Вивчаючи одностатеві сім'ї, слід брати до уваги такі їхні ознаки (на протигагу досвіду, з яким стикаються гетеросексуальні сім'ї): нелегітимний статус у державі; нетерпимість з боку суспільства до людей з іншою сексуальною орієнтацією і гендерною ідентичністю; потенціал до егалітарних відносин. Відповідно до результатів опитувань громадської думки [1; 5; 8], у суспільстві стосовно гомосексуальних жінок і чоловіків, а також гомосексуальних сімей є достатньо високий рівень гомофобії.

Гендерні ролі, які програють лесбійки, геї, трансгендери, є не такими жорсткими щодо поділу обов'язків у домашньому господарстві та в публічній сфері, ґрунтується меншим чином, ніж у гетеросексуальних парах, на владі та нерівності. Як зазначає американський соціолог Майкл Кімел, «парам геїв і лесбійок з меншою ймовірністю загрожує наслідування шаблонів нерівності, які визначають гетеросексуальні шлюби. Завдяки об'єднанню двох осіб одного і того самого гендера нейтралізується гендерна нерівність і усувається гендерна відмінність» [2, с. 222]. Тобто, ЛГБТ сім'ї мають більший, ніж гетеросексуальні сім'ї потенціал щодо створення відносин, які ґрунтуються на рівності.

За концептуальну схему дослідження гендерних ролей у сім'ях обрано моделі гендерного розподілу праці, запропоновані британською соціологинею Розмарі Кромптон (Rosemary Crompton) [9]. Хоча моделі розроблено для традиційних гетеросексуальних пар (які представляють чи то одно-, чи двокар'єрну родину, з регулюванням з боку держави, або ринку гендерних відносин), але загальну логіку підходу доцільно використати, виділивши радше патріархальні (базовані на владі чоловіка) чи, на протигагу їм, егалітарні (рівний розподіл обов'язків) рольові моделі. Оскільки в Україні держава жодним чином не регулює одностатеві сім'ї, їх не доцільно включати до теорії гендерних контрактів, описаних також і пострадянськими дослідницями [7]. Ці моделі, з одного боку, представляють так званий тінювий гендерний контракт. З іншого боку,

¹ Нерепрезентативна вибірка, 527 осіб; переважають чоловіки – 65%; більшість респондентів 20–30 років.

будучи численною формою сімейних об'єднань, не можуть не бути інтегрованими певним чином до офіційного державного (і суспільного) дискурсу.

Сім'я як самоідентифікація тривалих партнерських відносин ЛГБТ пар

На запитання щодо самоідентифікації власних тривалих у часі відносин, респондентки і респонденти майже одностайно визначали їх як сім'ю. Подібні результати отримала дослідниця Надія Нартова у результаті вивчення лесбійських сімей у Росії: «тривалі стабільні відносини сприймаються їх учасницями як сімейні» [4].

Що таке сім'я для респонденток і респондентів? Яку роль вона відіграє у їхньому житті? Для частини це – чи не єдина важлива форма організації суспільного життя:

«Ну я считаю, что семья – это самое важное в жизни каждого человека! Так как без семьи не один человек не может жить. Он может встречаться, развлекаться, но это нееее всю жизнь. У человека должна быть семья. Ты должен кому то себя отдавать. Посвящать. Семья это очень... для меня это – всё!» (Валентина, 45 років).

В основі сім'ї лежать любов, міцні дружні відносини, про що респондентки і респонденти зазначають:

«Я сразу понял. Пообщавшись там, я сразу понял: вот это она. Наверно, это любовь, наверно, это действительно те настоящие чувства, которые вот люди испытывают. Я раньше думал, все это только в фильмах. В мыльных операх бывает, то что там показывают, рассказывают. А вот был приятно удивлен, что в тридцать лет я испытал эти чувства» (Роман, 35 років).

«Мы любим друг друга, и ну вот так как бы... не могу сказать, что это совместное проживание. Это просто как бы когда два человека они в месте, и они чувствуют друг друга. Они поддерживают друг друга в любых обстоятельствах и как-то сливаются, переплетаются. Становятся одним целым. Одна цель, одно направление» (Поліна, 30 років).

Також згадуються питання «сімейного вогнища», така сімейна цінність як відповідальність:

«Сім'я багато що значить для мене. Це і сімейний очаг, це коли людина людину чекає додому з роботи, допустім, чи откуда. Це і кохання, це і якісь побутові умови, і відпочинок, і все разом. Перш за все, для мене це – відповідальність. Це не так, що я що хочу те і роблю. Хоч в нас є свобода, ми не відчуваємо, що хтось десь перед кимсь шось об'язаний. Ми відчуваємо себе вільно, но тем не менее, у кожного з нас є відповідальність» (Остап, 42 роки).

А «готовність» до сімейних відносин передбачає відсутність зрад: *«Второй брак с женщиной закончился плачевно, потому что, видимо, она ещё не была готова к семейным отношениям. Это были измены, это были похождения налево. Я уже об этом узнала, когда уже наверно весь город знал»* (Світлана, 41 рік).

Окрім того, в уявленнях про сім'ю респондентки і респонденти також оперують поняттями цілісності, неподільності:

«Семья – это очень много. Это не много, это – всё, это жизнь. Это вся вот наша жизнь, это то, ради чего я живу, это вот одно единое целое. Это мой мир, это моя жизнь, это мой мир. Где-то вот в этом мире я пытаюсь что-то сделать хорошее» (Юлія, 29 років).

«Сім'я це... ну як – рідні душі, спільне... які там і радості, і печалі, і... все разом, ділити все на двох» (Олег, 38 років).

Якщо продовжувати ланцюжок цінностей, притаманних сім'ї, то це також довіра, про яку зазначила респондентка із попереднім негативним досвідом побудови сімейних стосунків: *«У меня не первый брак этот. И даже был один натуральный. Вот я четко знаю, что когда появляются какие-то тайны, какие-то секреты, какие-то недоговоренности, когда пропадает уважение к человеку, даже если всё было до этого зашибись классно, все равно это классно рано или поздно заканчивается на фоне вот таких каких-то мелких непоняток»* (Світлана, 41 рік).

Одна з ознак сім'ї – це проживання і ведення спільного домогосподарства. Майже усі зазначали про важливість для сімейного життя розділення спільного простору – проживання разом. Ознака спільного проживання ототожнюється з упевненістю життєвого вибору: *«Живемо. Одрразу. Ми просто вже такі дорослі люди... Тобто ми вже шукали людину для того щоб створити сім'ю. Ми без особливих таких довгих ухаживаний, конфетного періода так перейшли до спільного життя»* (Катерина, 35 років).

Притому мотивація до переміщення у спільний життєвий простір може стосуватися як ідеї подальшого розвитку стосунків, так і зручності їх підтримки:

«Это большое испытание для пар, я считаю, потому что когда люди живут порознь и встречаются это одно. Когда они начинают жить вместе – это другое. Иногда даже просто расходятся, когда начинают жить вместе. Ну мы выбрали такой путь, ну я в принципе для меня нормально, если мы вместе, то мы должны и жить вместе. У нас все должно быть общее. Ну как принято во всех, как говорится, нормальных семьях. В большинстве» (Аліна, 33 роки).

«Нууууу ми наверное скучали друг по другу очень сильно. Нам хотелось проводить больше времени вместе. Вот и отношения окрепли. Мы очень устраиваем друг друга в быту. У нас одинаковые взгляды. Потому что быт это очень важно. Я считаю, что это 80 % отношений. Если люди в быту друг друга не устраивают, то долгих отношений длиться, не будет. Когда мы стали жить вместе, то наши отношения окрепли. Просто не можем жить друг без друга. Чем дольше тем крепче, я так считаю» (Валентина, 45 років).

Причому уявлення про сім'ю може не обмежуватися лише спільним простором: *«я даже не знаю как відповісти, сім'я. Спільні інтереси, спільний бюджет, спільне ведення господарства, спільне майно, будем так говорити, ну яке надбане було за цей період. Ну я рахую так»* (Антон, 40 років).

З іншого боку, складається враження, що ЛГБТ сім'ї змушені повсякчас демонструвати, що вони – ідеальні сім'ї. Звісно ж, у процесі інтерв'ювання спрацьовує намагання респонденток і респондентів здаватися кращими. Однак сім'ї рідко зазначали про свої проблеми, натомість намагаючись показати, що вони – чи не ідеальні родини. Наприклад, Валентина (45 років) стверджує: *«Я считаю что у нас идеальная семья! без вариантов»*, також *«Просто не можем жить друг без друга. Чем дольше тем крепче, я так считаю»*. Саме така ідеалізація відносин є однією із ознак легітимізації своїх стосунків у суспільстві, де вони заборонені. Оскільки не усі ЛГБТ сім'ї мають хороші стосунки з батьками чи іншими членами родини, то навіть перед ними доводиться показувати, що у їхній сім'ї все гаразд. Якщо виникають певні проблеми, то гомосексуальні відносини одразу ж ставляться під питання як неправильні, помилкові. Таким чином, у ситуації доволі поширеного явища гомофобії у суспільстві, очевидно, що представниці та представники ЛГБТ пар розповідають про свої відносини радше в ідеальних тонах.

Ще одна риса легітимізації явища ЛГБТ сімей з боку респонденток і респондентів – це оперування гетеронормативною лексикою, вживання традиційних категорій на зразок «нормально», «правильно» тощо – нормалізація відносин. Наприклад, Аліна (33 роки) висловлює думку про правила співжиття у більшості «нормальних» сімей: *«У нас все должно быть общее. Ну как принято во всех, как говорится, нормальных семьях. В большинстве»*. Інший приклад – наявність «звичайних сімейних проблем», про що зазначають респондентки:

«Домашний быт. Притирка. Вот если первое время ты притираешься с партнером, узнаешь, кто что любит, как любит и вообще в плане, я

имею ввиду не постели, а в плане того же быта. Те же дверцы закрывать или открывать. Вот эти все нюансы. . . Обычные семейные проблемы. Не важно там какая это будет пара» (Аліна, 33 роки).

Тобто, ця нормалізація з боку респонденток і респондентів передбачає буцімто виправдання перед суспільством, як-от «ми такі самі сім'ї, як звичайні гетеросексуальні».

Право на сімейні відносини

Респондентки і респонденти по-різному ставляться до «штампа в паспорті» як ознаки сім'ї: хтось підтримує і хотіла б це оформити (адже це передбачає стабільність і певні плани на майбутнє), інший ставиться доволі скептично і не потребує офіційного визнання сім'ї. Але загалом чимало згадують про необхідність захисту ЛГБТ прав у державних інституціях:

«Вы понимаете, в чём дело. Если брать, например, рассматривать натуральную семью, мужчина и женщина, то им, по-моему, по барабану, есть штамп в паспорте или нет. Если они живут больше полгода, то они по закону уже считаются семьей гражданской. Соответственно, все юридические какие-то там адвокатские штучки уже переносятся на них, как на семью, и не важно, что у них нет штампа в паспорте. Для меня сейчас, для нашей семьи, женщина и женщина, было бы важно, чтобы был штамп этот в паспорте не потому, что вот он есть, ашлуя, я окольцована, я не свободна. Нет. А именно для того, чтобы мы были защищены законно как-то в юридических моментах. Там в здравоохранении. Вот для меня просто панический ужас вызывает, вот сколько раз смотрю, что вот кто-то в больнице оказывается, а меня хрен пустят. Потому что я никто. Маму ее пустят. С которой она общается, скажем, не так много, как со мной. И не так близко, как со мной. А меня не пустят. И вот это самое ужасное. Когда, например, я не смогу взять больничный по уходу за ней, если не дай бог что-то понадобится. Или наоборот. Когда я смотрю, бывает пары разваливаются со всяким стажем. У нас были знакомые, которые 7 лет семейного стажа и тем не менее, вот что-то вдруг. Ну не знаю, всякие ситуации бывают. И когда жили вместе 7 лет и накапливали какое-то имущество, закупали какую-то бытовую, не знаю, машины. А потом получается, у одного все остается, у второго – ничего. Я считаю это несправедливым. Я бы хотела каким-то образом, ну... подстраховать что ли. Например, свою партнершу» (Світлана, 41 рік).

Також у пар запитували про їхнє ставлення до ще однієї із форм закріплення сімейних від-

носин – церковного шлюбу. Більшість респонденток і респондентів не виявили інтересу до цієї форми, зазначивши, що слід бути віруючими, аби обрати її. Натомість маємо кілька випадків схвальної оцінки процесу вінчання (чи то як антипод державній реєстрації шлюбу, чи то як важливої особистісної практики) з боку одностатевих пар:

«Для меня печать в паспорте – это только печать на бумажке. А вот что касается церкви. Я не могу сказать, что я глубоко верующий человек. Наверное, моя вера в сердце. Я думаю, это важнее. Это духовное, это вот в сердце» (Валентина, 45 років).

«Хоча ми в свій час так незаконно повінчалися просто самі для себе в церкві... Ми через рік спільного життя це зробили. [Обряд] нічого такого особливого не включав, просто підійшли, він [батюшка] нас перехрестив, прочитав молитву, ми обмінялися кільцями, сказали слова вірності друг другу і всьо. Тобто нічого такого, просто символічно» (Остап, 42 роки).

Окрім того, частина пар носять обручки. Подібний результат дослідження отримала також уже згадувана Надія Нартова [4], що доцільно вважати ознакою традиційного сприйняття відносин у парі як шлюбу; навіть якщо на офіційному рівні його неможливо укласти, на символічному і міжособистісному це зроблено.

ЛГБТ пари позбавлені такого роду переваг, які гетеросексуальні пари часто сприймають як зрозумілі – право наслідування після смерті подружжя, право консультуватися з лікарем і приймати важливі рішення у лікарні у випадку невідв'язності партнерки чи партнера, право на відвідування у лікарні чи в'язниці, право на відмову давати показання у суді проти подружжя тощо. Подібні проблеми українських одностатевих пар були виявлені в результаті дослідження, проведеного Центром «Наш світ» у 2008–2009 роках [3, с. 65].

Традиційні та егалітарні гендерні сімейні ролі

Для розгляду сімейних гендерних ролей скористаємося усталеною класифікацією їх на так звані два ідеальні типи: традиційні та егалітарні. Традиційні гендерні ролі є радше дуальними опозиціями, в основі яких лежить функціоналістський підхід: кожна і кожен робить те, що їй і йому слід робити від природи. Жінка, яка народжує дітей, відповідно, доглядає за ними, а також і за усім домогосподарством та його членами. Саме жінка виконує основний масив домашньої праці, при цьому працюючи ще й у публічній сфері – це так звана проблема подвійного навантаження.

Чоловік виконує радше інструментальну роль, здобуваючи основний матеріальний прибуток для домогосподарства. Очевидно, що згадані гендерні ролі є комплементарними, такими, що доповнюють одна одну та пов'язані з традиційним уявленням про маскуліність і феміність, публічну і приватну сфери. Такий підхід до пояснення розподілу традиційних гендерних ролей у суспільстві називають статеворольовим: кожній статі призначена певна роль, яку жінки і чоловіки повинні виконувати.

Егалітарні ролі ґрунтовані на однаковому, по можливості рівному розподілі обов'язків. У цьому випадку акцент не робиться на «природності» ролей. Передбачено, що не тільки жінки можуть виконувати роль матері, а чоловіки – відповідну роль батька. Домашні обов'язки повинні виконувати порівну.

За традиційного підходу до розподілу обов'язків у домогосподарстві хтось (у гетеросексуальних парах саме чоловік) виконує основну роль керівника, чи то «голови сім'ї», приносить основний матеріальний дохід у сім'ю (володіє матеріальним ресурсом і/або владним і/або часовим). Тобто, такі ролі передбачають наявність влади та можливості приймати рішення, керувати.

ЛГБТ пари вважаються буцімто більш егалітарними. Аби дізнатися детальніше про розподіл сімейних ролей, у респонденток і респондентів запитували, хто у їхній сім'ї голова. Слід зазначити, що це питання сприймалося часто доволі критично, з уточненням і перепитуванням. Очевидно, респондентки і респонденти гомосексуальні стосунки вважають, на противагу гетеросексуальним, ґрунтованим на владних відносинах, менш авторитарними: *«А щодо матеріального забезпечення сім'ї, то в нас нема такої авторитарної моделі, як буває у гетеросексуальних стосунках, що припустимо, чоловік заробляє гроші і це є сімейний бюджет, а те що там заробляє жінка, це її особиста, якісь там запаси, яюсь так. Мої подруги розказували, що зазвичай воно так і є»* (Віктор, 25 років).

Респондентки зазначають, що обов'язки у сім'ї поділені відповідно до здібностей і функцій, на противагу традиційним уявленням про «голову сім'ї»:

«Ми вместе зарабатывали деньги, вместе родили детей, мы вместе принимаем решения. Вот и всё. Иногда кто то больше принимали решений или принимают. Другой там помогает или соглашается. Потом это дело все меняется. Нету такого, чтобы голова решает всё. Ты моешь посуду, например, а я буду зарабатывать деньги» (Вікторія, 35 років).

Респондентки і респонденти описували свої стосунки як егалітарні, наприклад: *«Ми за чотири-*

ри роки ну взагалі ніколи не сварилися, ніколи не з'ясовували стосунків. Ми завжди всі рішення приймаємо, обговорюємо питання якісь, доходимо до якоїсь спільної думки, приймаєм спільні рішення. У нас немає такого, щоб хтось там щось там сказав і інший би там підпорядковувався думці першого» (Катерина, 35 років). Акцентування на егалітарності – це також ознака нормалізації, намагання показати, що ЛГБТ пари кращі за гетеросексуальні, зокрема наявністю партнерських відносин.

Але якщо ці поодинокі егалітарні стосунки панують у патріархальній суспільній моделі, то не завжди комфортно респонденткам і респондентам жити у таких відносинах. Наприклад, у стосунках, де пара орієнтується на егалітарність, респондентка не відчувається комфортно, приносячи основний матеріальний дохід. Як бачимо з пояснення, фактор старшого віку передбачає таку саму чи навіть більшу відповідальність за домогосподарство, зокрема його матеріальне благополуччя: «як-би вона старше і мене конечно хочется, чтобы она приносила деньги таким образом, как я. Пока не получается, надеюсь, что будет, что как-то сложится по-другому» (Поліна, 30 років). У цьому випадку респондентка демонструє підтримку традиційних патріархатних уявлень про контроль над матеріальними ресурсами з боку старшої за віком людини, навіть якщо ідеться не про чоловіка.

Окрім віку, важлива патріархальна ознака владних відносин (виконання ролі «голови сім'ї») – це здійснення більшого матеріального внеску у домогосподарство (зокрема у формі житла): «Мабуть Георгій голова сім'ї. Ну навіть зараз ми ремонт робимо, загалом, ну частіше всього в нього є певне уявлення про те, як воно повинно буди і я з цим погоджуюсь. Мабуть це також викликано тим, що це його квартира і я так себе відчуваю. Ну але мені з цим тим не менш комфортно» (Віктор, 25 років) Також було отримано традиційні патріархальні відповіді (де ознакою влади була наявність більшого віку, досвіду та сили): «я голова сім'ї – я старший, я більш досвідчений і я більш, скажем так, ну, по своєму типу характеру, більш такий, скажем, рішучий і сильний» (Орест, 50 років).

Думки пари щодо владних відносин у сім'ї не завжди збігаються, ось що відповідає дружина трансгендера Романа¹, яка на рівні з чоловіком займається бізнесом. У респондентки суперечливі відчуття через те, що прийнято у суспільстві, аби головою був чоловік:

«Наверно я... да... Хотя я всегда думала, что должен быть мужчина главный, но я стараюсь как бы не выпячиваться, стараюсь показать, что от него тоже очень многое зависит. Ну может быть у меня это не очень хорошо получается. Но все таки вот, я как-то привыкла. Ну если не я, то никто. Вот как то в жизни у меня просто были ряд ситуаций, обстоятельств, что мне приходилось именно так жить. Это скорее всего привычка, и я себя таким образом веду, но иногда я страдаю из-за этого, но я не могу по-другому» (Юлія, 29 років).

Навіть описуючи егалітарні відносини у сім'ї з 9-річним досвідом, респондентка оперує традиційними стереотипами про сімейні ролі, зокрема використовуючи відомі прислів'я:

«Ну как-то так особо нет, не говорили. По умолчанию у нас идёт, кто что лучше может делать, тот делает. Нету там, допустим, покомандовать. Я конечно люблю покомандовать, но сама понимаю, что это так на фоне шутки. Но я думаю, что наверно больше голова Светлана. В одних случаях. Понимаете, есть мужчина голова, а женщина шея. Куда повернет, туда и голова будет смотреть. Потом периодически у нас бывают, мы так меняемся. Кто-то куда-то направляет, потом смотрит, потом начинает думать. Для меня голова – это та, которая думает больше, да? Меняемся» (Аліна, 33 роки).

Ще одна ознака владних відносин у сім'ї – це можливість контролю сімейного бюджету. У сім'ях, які живуть за сценарієм патріархальних ролей, можуть бути економічне насильство, обмеженість доступу одного члена сім'ї (у гетеросексуальній сім'ї – переважно жінки) до економічних ресурсів. У результаті опитування з'ясувалися дві основні стратегії ведення сімейного бюджету: частково спільний бюджет (певна сума коштів на спільні витрати домогосподарства, інша частина прибутку – приватна справа членів сім'ї: «в нас є загальний такий спільний бюджет, кожен зі своєї зарплатні відкладає туди певну частку грошей і з тих грошей купляється вже все що потрібно для дому. Ну, і в тому числі, комунальні платежі, інтернет, телебачення, ці дрібниці» (Віктор, 25 років) або повністю спільний.

Причому деякі респондентки і респонденти переконані, що спільне володіння економічним ресурсом – важлива ознака сім'ї: «Сім'я не може бути настоящою сім'єю, якщо вже не спільний бюджет, я вважаю що це не сім'я... я не уявляю, як це може бути бюджет, у того свої гроші, у того свої. В нас: ми заробили, принесли, положили» (Остап, 42 років). Постає лише запитання, наскільки реальним є однакове (рівне) використання цього ресурсу на практиці.

¹ Стосовно трансгендерної пари, доцільно зазначити, що вона перебуває у гетеросексуальних відносинах, їхні відповіді в інтерв'ю були доволі патріархальними і гомофобними.

Ставлення до батьківства і домашньої праці

Для традиційних гендерних ролей ще однією важливою ознакою є натуралізація біологічних особливостей, зокрема, пов'язаних із батьківством, точніше, материнством. ЛГБТ пари легітимізують свої відносини також і через материнство як певне «виправдання» свого існування нарівні з тими сім'ями, які здатні до продовження роду. Аналізуючи відповіді респонденток і респондентів, доцільно зазначити факт приділення уваги сімейній ролі, пов'язаний із материнством. Роль жінки-матері есенціалізується, сприймається як природний факт, окремий життєвий досвід:

«В мене принаймні це був такий місія номер один. Спочатку квартира, потім, коли розраховалися з кредиту, одразу завели я дитину і... я народила... природньо здається для жінки хотіти народити дитину і бути мамою» (Катерина, 35 років, має однорічного сина).

«Быть мамой – это отдельная жизнь. Я как бы считаю, нет, я неправильно говорю, я не считаю, но я думаю наверно все таки что все таки должна это познать, потому что все таки по природе она и для этого тоже как бы создана» (Світлана, 41 рік, мати 22-річного сина).

Доцільно детальніше проаналізувати відповідь Світлани. Ми бачимо, що респондентка вживає звороти «я как бы считаю», «все таки», що відображають певний ступінь непевності лесбійки. Очевидно, традиційні уявлення про материнство респондентки були підважені, можливо, її залученістю у ЛГБТ активізм. Респондентка відповідає непевнено, але все ж таки не може протистояти уявленням про репродуктивну роль жінки.

Деякі з опитаних мають дітоцентричні сімейні цінності, причому говорять усталеними фразами про гендерні ролі, відомими слоганами із рекламних кампаній: *«я ещё с детства мечтал о том, чтобы у меня была большая семья, иметь несколько своих детей и усыновить. То есть, у меня всегда была такая голубая мечта, ну что-то детский дом семейного типа. Взять на воспитание детей. Потому что чужих детей не бывает»* (Роман, 35 років, батько двох усиновлених дітей). Причому наявність дітей – це популярна у суспільстві причина для налагодження сімейних проблем, покращення сімейного клімату, спілкування тощо. Саме задля дітей доцільно взяти шлюб, як зазначає Катерина (35 років): *«Заради дітей обов'язково. Я би хотіла, щоб ми були опікунами наших дітей. Ми є, до речі, хресними наших дітей. Заради дітей я би обов'язково поставила штамп, як то кажуть, в паспорті. Тому що це би облегчило нам всім життя»*.

Респондентки і респонденти також хрестять своїх дітей, надаючи їм символічних маму і/чи тата, що також відповідає уявленням про українську сім'ю, де обов'язково повинні бути обоє батьків, чи хоча б мама. Відсутність дітей у жінки може сприйматися партнеркою як тимчасове явище, яке, можливо, виправиться, нормалізується: *«Ну может не созрела еще»* (Світлана, 41 рік). Респондент-транссексуал оперував поняттям «ідеальна дружина», уявлення про яку в нього пов'язане, в тому числі, з материнством: *«Хозяйка, мама, она умная, красивая. То есть, в первую очередь, она умная, красивая, что достаточно редко. Она очень хозяйственная, она очень хорошая мама»* (Роман, 35 років).

Непросто було для респонденток і респондентів відповісти на запитання про розподіл домашніх обов'язків: *«Ну так. Кто-то делает одно, кто-то делает другое. Кто-то решает одно, кто-то другое. Другой помогает. У нас меняется все время. У нас просто, мы просто вместе»* (Вікторія, 35 років). Зазвичай доводилося уточняти, які саме типи роботи по домогосподарству маються на увазі. Домашня робота потребує чимало часу. Однак типи цієї роботи та аргументацію щодо виконання складно виразити, адже вона не завжди проговорюється у сім'ї та не усвідомлюються причини саме такого її поділу.

Наприклад, одна із респонденток, працюючи вдома (називаючи неофісну роботу «сидінням» вдома), виконує також левову частку домашньої роботи, що є типовою ситуацією у традиційному поділі гендерних ролей. Аргумент щодо розподілу домашніх обов'язків, який часто використовується, пояснюється наявністю бажання і часу. А вислів *«Иногда хочется помыть тарелку после любимого человека»* викликає сумніви щодо частоти здійснення цієї практики. Окрім того, респондентки і респонденти не завжди спроможні аргументувати, чому більше часу саме у цієї людини; чи, наприклад, артикулюється наявність постійного бажання обох, тож доцільно виникають сумніви у безконфліктності такої ситуації:

«Готуємо, як виходить. Як в кого виходить з часом. Які можливості дають діти. Якщо в мене є час – я готую, якщо в неї є час – вона готує. Діти вкладаються спати, ми там ідемо на кухню, готуємо разом, прибираємо також» (Катерина, 35 років).

Також, як виявилось, перебуваючи в гетеросексуальних стосунках, одна із респонденток мала очікування, що чоловік стане годувальником. Як наслідок, у традиційному дискурсі суспільне виправдання щодо її гомосексуальності може підпадати під традиційний стерео-

тип щодо лесбійок – «не знайшла нормального мужика»:

«Но замуж то надо как-то выйти. Ну все ж выходили, и мне надо было. А так повезло. Еще парень попался, Овен, честный, откровенный. Любовник хороший. Сейчас искренне могу сказать. И рано или поздно я потеряла к нему уважение, потому что у него не складывалось почему то по жизни обеспечивать семью, у нас уже был ребенок. Все это пришлось мне взвалить на мои плечи. Паралельно у меня шло самопознание и самоидентификация как женщины, как лесбиянки. Это все паралельно очень шло и в конце концов я себе подумала: нахрена я буду его кормить, он мне нужен разве? Мне женщина вообще то нужна» (Світлана, 41 рік).

Під час розмови з респондентками інколи постало запитання про так звану традиційно «чоловічу» роботу в домі – хто її виконує і яким чином. Частина респонденток роблять це і зауважують про такий тип роботи:

«Та де, ні ну просто треба щось в хаті робити, чоловіка немає, все одно, знову таки чоловік. Я думаю будь-які речі може... все, що робить чоловік, може робити жінка, ну абсолютно. Якщо нема потреби в цьому, ну напевно це чоловічі обов'язки, якщо є потреба – ну просто береш і робиш, тому що ніхто за тебе це не зробить. Я не вважаю, що це важко, чи це там щось таке, абсолютно, ну, фізично це не є важко. Тому це можна зробити будь-кому. А при потребі, ну, кого будеш чекати, сантехніка чи ще когось? Ну в крайньому випадку» (Катерина, 35 років).

«Ну вообще зову на помощь отца, когда что то сложное. Он приходит и нам помогает, потому что мужские руки, конечно, все равно важны. Но когда что то такое, что мы можем сделать сами, то вот, у моей подруги, хоть она и невысокого росточка и очень стройная, она очень любит с молотком и гвоздями где-нибудь пойти» (Вікторія, 35 років).

Як бачимо, респондентки вдаються до гетеронормативних уявлень про гендерні ролі. Буцімто існує чоловіча роль у домогосподарстві, яку слід наповнити певною роботою. Без цієї ролі пара не вважає себе повноцінною. Також виправдання виконання цієї традиційно чоловічої ролі жінкою відбувається шляхом додаткового вказування на традиційні жіночі риси респондентки: вона тендітна, маленького зросту – отже, з її фемінністю «все в порядку».

Висновки

Це емпіричне дослідження гендерних сімейних ролей у ЛГБТ парах може бути пілотним для більш масштабних досліджень розмаїтих форм сімейних відносин в Україні. Державі, аби ефек-

тивно планувати соціальну політику, доцільно розуміти проблеми різних категорій громадян, а особливо тих, сім'ї яких випадають із державного регулювання.

Респондентки і респонденти однозначно визначають свої тривалі у часі відносини як сім'ю. Причому цим сім'ям притаманні такі ознаки, як єдина важлива форма організації суспільного життя, «сімейне вогнище», відповідальність, відсутність зрад, довіра, спільний життєвий простір. Разом з тим, пеербуваючи у маргінальному становищі у суспільстві, ЛГБТ сім'ї повинні ідеалізувати і нормалізувати свої відносини, виправдовуючи таким чином їхню легітимність. Респондентки і респонденти вживають гетеронормативну лексику, порівнюють свої сім'ї зі «звичайними українськими». Патріархальні та егалітарні гендерні ролі в ЛГБТ сім'ях характеризувалися визначенням «голови сім'ї», розподілом сімейного бюджету, ставленням до домашньої праці та батьківства.

Деякі пари здійснюють процедуру вінчання у церкві, носять обручки, тобто, переймають символіку гетеросексуального уявлення про інститути сім'ї і шлюбу. Вони зазначають, що потребують захисту ЛГБТ прав у державних інституціях, тому вказують на необхідність регулювання з боку держави ЛГБТ відносин.

Суспільні інституції (як-от охорона здоров'я, освіта) надають перевагу певним типам стосунків як легітимним для того, аби отримати відповідну послугу. Приклад з відвідинами хворої у лікарні свідчить про те, що чи не єдина форма міжособистісних відносин – сім'я (чи то на основі кривних відносин – донька / мати, чи юридичних – чоловік / дружина) – має право на існування. У такому випадку не лише ЛГБТ сім'ї, а й так звані самотні люди (неодружені, які не перебувають у стосунках) виключені з соціальних практик у державних інституціях. Зокрема, для держави є проблемою, якщо людей, які хворіють, прийдуть відвідувати, наприклад, друзі.

Як зазначають дослідники у сфері гендерної соціології (зокрема Майкл Кімел), з одного боку, ЛГБТ сім'ям притаманний більший, ніж гетеросексуальним сім'ям, потенціал щодо створення егалітарних відносин. І певні приклади з інтерв'ю підтверджують ці тенденції. З іншого боку, у гетеронормативному суспільстві, де патріархальні стосунки повсякчас легітимуються (чи то через материнство як основне «покликання» жінки, чи то через розподіл обов'язків у родині) ЛГБТ парам непросто протистояти усталеним гендерним ролям. І ми спостерігаємо розмаїті приклади ідеалізації та нормалізації власних відносин, намагання вписати їх у традиційну гетеросексуальну модель стосунків.

Список літератури

1. Дискримінація за ознакою кохання. Звіт про дотримання прав геїв та лесбійок в Україні. – К. : Нора-Друк, 2005. – 224 с.
2. Кімел М. Гендероване суспільство / Майкл С. Кімел ; [пер. з англ. Сусанна Альошкіна ; наук. ред. Світлана Оксамитна]. – К. : Сфера, 2003. – 490 с.
3. Маймулаhin А. Ю. Однополюе парнёрство в Украине : отчёт о проведенном исследовании / А. Ю. Маймулаhin, М. Г. Касянчук, Е. Б. Лещинский. – Донецк : «Атопол», 2009. – 104 с.
4. Нартова Н. Лесбийские семи : реальность за стеной молчания / Надежда Нартова // Семейные узы. Модели сборки. Кн. 1 / [Сост. и ред. С. Ушакин] – М. : Новое литературное обозрение, 2004. – С. 292–315.
5. Права людини в Україні, рівень ксенофобії, ставлення до мігрантів та біженців, ставлення до проявів екстремізму / Звіт КМІС. – К., 2010. – 68 с.
6. Становище сімей в Україні (за підсумками 2000–2009 років) : щорічна державна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище сімей та стан реалізації державної сімейної політики / Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту, Державний інститут розвитку сім'ї та молоді. – К., 2010. – 227 с.
7. Темкина А. А. Советские гендерные контракты и их трансформация в современной России / А. А. Темкина, А. Роткирх // Социс. – 2002. – № 11. – С. 4–15.
8. Українські гомосексуали і суспільство : взаємне проникнення. Огляд ситуації: суспільство, держава і політики, ЗМІ, правове становище, гей-спільнота / Центр «Наш світ». – К. : Атопол, 2007. – 88 с.
9. Crompton R. Discussion and Conclusions / Rosemary Crompton // Restructuring Gender Relations and Employment. The Decline of the Male Breadwinner / [ed. by R. Crompton]. – Oxford : University Press, 1999. – P. 200–214.
10. Maxine B. Z. Diversity in Families. 9th Edition / Baca Zinn Maxine, D. Stanley Eitzen, Barbara Wells. – Prentice Hall, 2010. – 576 p.
11. Recommendation CM/Rec(2010)5 of the Committee of Ministers to member states on measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity [Electronic resource] / Council of European, the Committee of Ministers. – Режим доступу: <https://wcd.coe.int/wcd/ViewDoc.jsp?id=1606669&Site=CM&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383>. – Назва з екрана.
12. Shifting the Center : Understanding Contemporary Families. – 4th edition / [ed. by Susan J. Furgeson]. – New York : McGraw-Hill, 2011. – 768 p.

T. Martsenyuk

LGBT FAMILIES IN UKRAINE: REPRODUCTION OF PATRIARCHY OR ALTERNATIVE TO POWER DISCOURSE?

In article peculiarities of gender (family) roles in private relationships of LGBT (lesbian, gay, bisexual, transgender) couples, attitudes towards family institution and its parts (marriage and parenthood) are researched. Patriarchal and egalitarian aspects of gender roles are characterized, essential components of which – organization of household, attitudes to own family.

Keywords: gender family roles, LGBT couples, LGBT families, patriarchal relationships, egalitarian relationships.

Матеріал надійшов 30 квітня 2012 р.